

Mitja Ferenc

Gospodarstvo Kočevske v prvem desetletju po 2. svetovni vojni

UDK 940.531.44:33(497.4 Kočevsko)

FERENC, Mitja, dr. docent, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, ferenc.mitja@guest.arnes.si

Gospodarstvo Kočevske v prvem desetletju po 2. svetovni vojni

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006 (134), št. 3–4, str. 415–435, 95 cit.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

V razpravi avtor obravnava gospodarstvo na Kočevskem v prvem desetletju po koncu 2. svetovne vojne. Nekdanje nemško jezikovno območje je po odselitvi večinskega nemškega prebivalstva, zaplembi njihove lastnine in zaradi vojnega pustošenja doživelo večjo škodo kot druga območja na Slovenskem. Vasi po vojni niso obnovili, kolonizacijo pa so dopustili le v okviru zaposlovanja v državnem kmetijskem posestvu in kmečko-delavskih zadrugah, obsežna zemljišča pa namenili živinoreji.

Avtorski izvleček

UDC 940.531.44:33(497.4 Kočevsko)

FERENC, Mitja, PhD, Assistant Professor, Department of History, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, ferenc.mitja@guest.arnes.si

Economy of Kočevsko in the First Decade after the Second World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006 (134), No. 3–4, pp. 415–435, 95 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Examined is the economy of the region of Kočevsko in the first decade after the Second World War. Once a German linguistic area, this region suffered greater damage than any other part of Slovenia because of the departure of its German majority population, confiscation of their property, and war devastation. Villages have never been rebuilt and colonization was allowed only if colonists took employment in the state-owned farming complex or in farming cooperatives. Extensive land areas were reassigned for cattle breeding.

Author's Abstract

Kočevsko¹ je njeno večinsko prebivalstvo leta 1941 nenadoma in skoraj v celoti zapustilo. Izselitev kočevskih Nemcev, vojno opustošenje in povojno propadanje ter načrtno rušenje so imeli za nekoč razvito kulturno krajino usodne posledice. Danes so obsežni deli nekdanjega kultiviranega ozemlja preraščeni z gozdom, naselja porušena in odstranjena. Nekdanja naselbinska kultura je skoraj v celoti izbrisana. Velika sprememba celotne krajine na Kočevskem je primer, ki bi mu po obsegu daleč naokoli težko našli enakega. Življenje na Kočevskem se danes dogaja samo na nekaterih območjih, pa še tam ne upošteva nekdanjih posebnosti in značilnosti te pokrajine.

Usoda naselbin in hiš

Polovica vasi na Kočevskem je konec vojne pričakala opuščena in je po koncu vojne večinoma niso naselili. Zadnji uradni popis prebivalstva v Kraljevini Jugoslaviji l. 1931 je na nekdanjem nemškem jezikovnem območju naštel 3779 stanovanjskih poslopij, narodnostni

¹ Termin Kočevska v knjigi uporabljam za tisto območje, na katerem so – bolj ali manj strnjeno kot narodno mešan otok sredi Slovencev – šest stoletij, do leta 1941, prebivali nemški prebivalci – kočevski Nemci (Kočevarji). Poleg dela okraja Kočevje je sodilo ozemlje še v okraja Novo mesto in Črnomelj. Več glej v: Mitja Ferenc: *Kočevska – pusta in prazna. Nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*, Ljubljana 2005 (v nadaljevanju Ferenc, Kočevska – pusta in prazna), str. 20–28.

kataster kočevskih vasi l. 1936/37 pa 4391, od katerih je bilo že 1262 opustelih ali v ruševinah, torej vsaka tretja do četrta hiša. Rezultati začasnega popisa julija 1945 so prikazali, da je bila nenaseljena kar polovica (89) od 176 naselij.² Podobno je bilo ob popisih l. 1948 in 1953, ko je bilo nenaseljenih 91 oziroma 99 naselij.

Ob koncu vojne je od 3945 stanovanjskih hiš bilo poškodovanih ali uničenih skoraj dve tretjini (65% oz. 2548), kar je skoraj enkrat več od slovenskega povprečja. Takšnega velikega uničenja na nekem strnjenem območju ni doživela nobena slovenska pokrajina in tudi ne noben okraj v Sloveniji. Kljub temu da je Kočevska imela le 1,9 % stanovanjskih hiš na Slovenskem, je število uničenih in poškodovanih hiš leta 1945 pomenilo 14,4 % vseh v Sloveniji. Nekatera območja na Kočevskem so ostala tako rekoč brez uporabne hiše ali pa le z redkimi hišami. Največje uničenje in razselitev so doživela naselja predvojnih občin Črmošnjice, Stari Log in Koprivnik, kjer redko katera vas ni bila uničena.³ Uničeni ali močno poškodovani so bili tudi maloštevilni industrijski obrati v Kočevju in na podeželju. Zato je bila obnova podeželja in mesta Kočevje za oblast v Kočevju najbolj pereče vprašanje. Izselitev kočevskih Nemcev in požig njihovih vasi, pa tudi žrtve med slovenskim domačini med drugo svetovno vojno, so povzročili, da je po osvoboditvi na Kočevskem prebivalo le nekaj več kot tretjina – okoli 6500 prebivalcev – kot ob popisu prebivalstva l. 1931. Tudi ob popisu l. 1991 njegovo število ni doseglo števila iz l. 1931.

Razmišljanja o obnovi gospodarstva med vojno

Razprave o povojni gospodarski obnovi na Kočevskem so se začele še pred koncem vojne in so potekale predvsem v gospodarskih odsekih predsedstva SNOS, Znanstvenem inštitutu in Študijski komisiji. Znane so tri študije ureditve gospodarstva na Kočevskem po vojni, od katerih je le ena zajemala celotno obravnavano območje, drugi dve pa tisti del, ki je bil pod nadzorom NOG. *Osnutek gospodarstva na Kočevskem* takoj po osvoboditvi, ki ga je v začetku leta 1945 izdelal gozdar Jože Žagar, je predvideval, da bodo zemljo kočevskih Nemcev uporabili predvsem za »vzorno živinorejo in pašništvo«. Na gospodarskih osnovah naj bi nastal »vzoren veleobrat«, vzgled drugim pri živinorejskem in pašniškem gospodarjenju. Kočevska naj bi postala samostojna gospodarska enota z dvema glavnima gospodarskima panogama: živinorejo in gozdarstvom.⁴

Tudi po drugih dveh načrtih bi Kočevsko namenili živinoreji in gozdarstvu ter kolektivni obdelavi.⁵ Dosledno nobenega izmed načrtov po vojni niso uporabili. So pa kočevska zemljišča

² Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Ministrstvo za finance (v nadaljevanju MF), f. 122 (Cankarjeva); Več o tem glej Mitja Ferenc: Štetje prebivalstva in hiš 15. julija 1945 na območju okrajnega izvršnega ljudskega odbora v Kočevju. *Kronika*, 43/1995, št. 3, str. 69–76.

³ Ferenc, Kočevska – pusta in prazna, str. 575–586.

⁴ ARS-II, Predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (v nadaljevanju PSNOS) – Odsek za gospodarstvo, oddelek za gozdarstvo, f. 473/I, Osnutek gospodarstva na Kočevskem takoj po osvoboditvi, 25. 1. 1945, 6 strani.

Po predvidevanjih bi na 32.800 hektarjev pašnikov lahko sprejeli najmanj 10.000 glav živine. Območje bi gospodarsko razdelili na šest odsekov (kočevsko-mozeljski, goteniško-kočevsko-reški, črmošnjiško-poljanski, starološki, koprivniški in podpreški), ki bi bili povezani z mestom Kočevje kot središčem pokrajine. Vsakemu območju so v osnutku predvideli najbolj primerno kmetijsko dejavnost ter ocenili, katere vasi so primerne za obnovo in naselitev. V vsakem odseku bi uredili planšarije (skupno osemnajst), ki bi jim dodelili poljedelsko in pašniško zemljo povsem uničenih vasi. Teh namreč ne bi obnavljali. Za ureditev, obnovo in izgradnjo so načrtovalci predvideli štiri leta.

⁵ Marko Šuštar, *Predlog za ustanovitev gospodarske ekonomije na področju požganih vasi Pogorelec, Podstenice, Štale, Ribnik, Travnik, Resa, Topli vrh in Komarna vas*, 24. 2. 1945, elaborat, ARS-II, PSNOS – Odsek za kmetijstvo, f. 474/II, 4.

– tako kot so predvideli že v osnutkih – namenili predvsem živinoreji in gozdarstvu ter kolektivni obdelavi. Še najbolj je povojna zasnova gospodarstva na Kočevskem primerljiva z osnutkom Jožeta Žagarja.

Obnova podeželja

V Sloveniji so obnovo podeželja vodile tehnične baze in obnovitvene zadrugе.⁶ Najprej so te baze opravljale tehnična upravna dela pri obnovitvenih zadrugah, ko pa se je to delo leta 1946 preneslo na obnovitvene zadrugе, so jih preuredili oziroma ukinili.⁷ Na Kočevskem njihova vloga zaradi razseljenosti ni bila tako pomembna kot drugje. Tehnično bazo Kočevje so ustanovili šele v začetku leta 1946. Večino obnovitvenih zadrug so na Kočevskem ustanovili jeseni 1945 (v Dragi, Kočevju, Kočevski Reki in Koprivniku, območje pa so krile še obnovitvene zadrugе Toplice, Žužemberk, Dolenja vas, Črnomelj, Petrova vas, Stari trg ob Kolpi in Semič). Zadrugе so obnavljale le zgradbe v vaseh, ki so še ostale naseljene. V naslednjih letih so jih ukinjali in oktobra 1949 sta na Kočevskem delovali le še dve.⁸ Obnovo so nato izvajala krajevna in okrajna gradbena podjetja ter delavnice.

Obnova na Kočevskem ni potekala po načrtih. Ovirala jo je zlasti nedokončana kolonizacija. Do srede leta 1946 so v okraju Kočevje obnovili le devet odstotkov uničenih poslopij.⁹ Natančnih podatkov o uspehu obnove za obravnavano območje v prvih povojnih letih ni mogoče navesti, saj so podatki le na ravni okrajev, pa še ti se med seboj zelo razlikujejo. Odstotek obnovljenih poslopij v prvih dveh letih po osvoboditvi kaže, da so v okrajih, kjer je bila porušenost največja, obnovili najmanjši delež hiš. Tako so v okraju Kočevje obnovili le 24 % poslopij, v Črnomlju 27 % in v okraju Novo mesto 40 % poslopij.¹⁰ Tudi v letih 1948 in 1949, ko naj bi se obnova podeželja bližala koncu, je bilo stanje podobno. Oblasti so za to krivile zlasti obnovitvene zadrugе.

Pregled nad obnovo v okraju Kočevje je v l. 1946 vodila obnovitvena komisija, ki jo je vodil inženir Vladimir Sorokin.¹¹ Maja 1946 je izdelala in predložila načrt, ki je predvideval, da je možna obnova lesne industrije, živinoreje in sadjarstva. Skupnega gospodarskega načrta

Načrt za kolektivno izkoriščanje ozemlja bivše občine Črmošnjice je predvidel, da bi na tedaj nenaseljenem območju, na podlagi kolektivizma vpeljali gospodarstvo, ki bi bilo urejeno po sistemu sovjetskih kolhozov – kombinatov. Avtor Stevo Klavs je menil, da bi bila Kočevska najbolj idealna pokrajina za vpeljavo kolhozov (okrog Roga jih je predvidel 5–7), ker je bila nenaseljena in ni imela konservativnih elementov, ki bi ovirali skupno izkoriščanje. Na drugih območjih Slovenije bi kolhoze ustanovili šele na podlagi uspehov na Kočevskem. ARS-II, PSNOS – Odsek za kmetijstvo, f. 474/IV, Načrt za kolektivno izkoriščanje ozemlja bivše občine Črmošnjice, 17. 3. 1944, 18 strani.

⁶ V obnovitvene zadrugе so se zbrali vsi prizadeti prebivalci iz porušenega kraja. Izvolili so odbor, ki je zastopal zadrugo, pregledal in ocenil škodo ter določil prednost pri dodeljevanju pomoči. Postale naj bi najvišja stopnja zadrugne oblike z organiziranjem večine oškodovancev v urejene skupnosti. Prek obnovitvenih zadrug je država dodeljevala posojila in podpore. Leta 1945 jih je v Sloveniji delovalo 120.

⁷ ARS, Ministrstvo za gradnje (v nadaljevanju MG), f. 403, Oddelek za kmetijske gradnje, načrt obnove za leto 1946, 12. 1. 1946; ARS, fond Planska komisija LRS, (v nadaljevanju PK), f. 1, m. 1, Vprašanja gradenj in obnove v federalni Sloveniji. Poročilo o uspehih in organizaciji dela, statistični podatki, november 1945.

⁸ Zgodovinski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju ZAL), Okrajni ljudski odbor (v nadaljevanju OLO) Kočevje, o. 548, Letno poročilo poverjenišva za komunalne zadeve OLO Kočevje, 27. 12. 1949.

⁹ ZAL, NM, Okrožni LO NM, f. Tajništvo 1946, Zapisnik sestanka okrožne načrtno komisije, 3. 6. 1946.

¹⁰ ARS, MG, f. 387, Statistika planskega oddelka ministrstva za gradnje, Obnova podeželja LRS (porušenost, dosedanja obnova, program za leto 1947), 21. 2. 1947.

¹¹ ZAL, NM, Okrožni ILO NM, f. Oddelek za gradnje, Zapisnik sestanka obnovitvene komisije okraja Kočevje, 10. 4. 1946.

za obnovo na sestanku niso mogli sestaviti, zato so sklenili, da obnovitveni načrt izdelajo po odsekih (Kočevje, Ribnica, Sodražica) in ga nato pošljejo v odobritev gospodarskemu svetu v Ljubljano. So pa menili, da bo obnova kočevskega odseka zaradi razseljenosti težka. Za kolonizacijo so predvideli naselja blizu prometnih povezav, bolj oddaljena pa za državna posestva in zadruga.¹²

Od poletja ali jeseni 1946 in v l. 1947 je predloge za obnovitvena dela v okraju Kočevje določala okrajna načrtna komisija Kočevje.¹³ Največja zneska v letu 1946 sta bila predvidena za graditev državne žage v Kočevju in obnovo stanovanjskih zgradb v Kočevju,¹⁴ za l. 1947 za obnovo podeželja, v naslednjih letih pa za elektrifikacijo, izgradnjo in popravilo vodovodov in cest.¹⁵ Vendar zaradi pomanjkanja delovne sile niso mogli koristiti v celoti vseh kreditov.¹⁶

Obnovo podeželja je v okraju vodila Uprava za izgradnjo vasi.¹⁷ Februarja 1949 je za gradnjo stanovanjskih in gospodarskih poslopij in izvajanje stavbnih obrti na kmetijskem sektorju vlada LRS ustanovila Splošno gradbeno podjetje Rog, Kočevje.¹⁸ Ukinili so ga 31. 12. 1950.¹⁹ Do konca leta 1948 so v okraju na podeželju zgradili 344 stanovanjskih in 340 gospodarskih poslopij, v l. 1949, ko naj bi se obnova podeželja končala, pa naj bi dogradili oz. obnovili 117 stanovanjskih in 66 gospodarskih poslopij. Okrajna uprava za komunalne zadeve je skrbela za ureditev videza naselij, odstranjevanje še obstoječih ruševin, nepotrebni starih napisov, ureditev gnojničnih jam, vodnjakov, vodovodov, kanalizacije ipd.²⁰

Po mnenju pristojnih v okraju obnova podeželja ni potekala po predvidenem načrtu, saj so ga dosegli le 38 %, ob 96 % porabi posojila. Za takšno razliko so bile krive obnovitvene zadruga, ki bi morale obnoviti 181 stanovanjskih in 23 gospodarskih poslopij, a so skupno obnovile le 78 poslopij.

Vprašanje obnove opuščenih naselij

V povojni obnovi ni nihče razmišljal o obnovi popolnoma uničenih kočevskih vasi na odročnejših območjih (Kočevski Rog), saj so imeli dovolj dela pri obnovi vasi po dolinah in odpravi v vojni povzročene gmotne škode. V načrtih za obnovo v l. 1945 in 1946 so predvideli za obnovo le vasi, ki so bile le delno porušene in ki so bile še naseljene ter po možnosti blizu prometnih zvez. Tudi v naslednjem obdobju, ko so zaradi industrializacije pritegovali ljudi s podeželja v mesta za industrijsko delovno silo, ni nihče pomišljal na obnovo popolnoma uničenih krajev. Tisoče požganih poslopij je zato kmalu docela propadlo in se spremenilo v kupe kamenja. Obnova na stotine uničenih zgradb v opuščenih vaseh ni bila niti možna, saj ni bilo ne delovne sile in ne gradbenega materiala. Vprašanje pa je tudi, ali bi obnova opuščenih

¹² ZAL, NM, Okrožni ILO NM, f. Oddelek za gradnje, Zapisnik sestanka obnovitvene komisije okraja Kočevje, 6. 5. 1946.

¹³ To so l. 1946 sestavljali predsednik Rudolf Podlogar in 6 članov (Franc Gorše, Oskar Kopitar, Jože Zalar, Mirko Vričko, Alojzij Šega, Janez Pahulje). V l. 1947 je bil njen predsednik Jože Košir, ki je v okrajnem komiteju KPS Kočevje bil referent za gospodarska vprašanja.

¹⁴ ZAL, OLO Kočevje, šk. 14, o. 305, Zapisnik 1. in 2. redne seje okrajne načrtna komisije v Kočevju, 6. in 17. 8. 1946.

¹⁵ ZAL, OLO Kočevje, šk. 14, o. 305, Poročilo okrajne načrtna komisije Kočevje, 3. 12. 1946.

¹⁶ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Poročilo o delu IO OLO Kočevje za skupščino OLO Kočevje, 28. 8. 1951.

¹⁷ ARS, MG, f. 6., Uprava za izgradnjo vasi. Plan obnove za leto 1949, 14. 2. 1949.

¹⁸ ARS, Vlada Republike Slovenije (dalje VRS), šk. 11, Odločba št. 90, 2. 2. 1949.

¹⁹ ARS, VRS, šk. 1546, o. 303, Odločba vlade LRS št. 1796/2-50, z dne 6. 1. 1951.

²⁰ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Poročilo za l. 1948 poverjenišтва za lokalno gospodarstvo OLO Kočevje, 17. 2. 1949.

vasi sploh bila smotrna. Nenaseljena območja so izkoriščali le za košnjo, deloma pašo in sadjarstvo. Obnova je bila odvisna od materialnih in denarnih sredstev, delovne sile, kolonizacije. Vsega tega na Kočevskem ni bilo moč urediti. Zemljišča so dajali v začasen zakup zasebnikom in sosednjim okrajnim in krajevnim ljudskim odborom ter organizacijam.

Obnova rudarstva in industrije

Kot v vseh dejavnostih je bilo tudi na področju industrije, gradenj in komunale ob koncu vojne veliko opustošenje. Obnovitvena dela so na Kočevskem potekala le v rudarski, tekstilni in lesni industriji. Maloštevilno industrijo na Kočevskem, osredotočeno v Kočevju, sta predstavljali obe tekstilni tovarni, v rudarstvu premogovnik, v lesni industriji pa nekaj žag. V drugih panogah podjetij ni bilo. V prvem petletnem planu je bil glavni cilj v okraju Kočevje industrializacija in elektrifikacija.

Že kmalu po osvoboditvi so usposobili *premogovnik*. Decembra 1943 so partizanske enote ob napadu na Kočevje uničile rudniško elektrarno in druge rudniške naprave. Rudnik je zalila voda, tako, da ga okupator ni mogel več uporabljati. Obnovitvenih del so se po vojni lotili skoraj v vseh slovenskih rudnikih in tudi v rudniku Kočevje. Kljub številnim oviram je bil za izkoriščanje usposobljen dnevni kop. Do prve polovice julija so na rudniku popravili bager in druge naprave. Postavili so transformatorsko hišico ob Rinži in namestili transformator, napeljali manjkajoče električno omrežje in dobavljali premogovniku zadostno količino električne energije.²¹ Konec septembra je ta dosegel le 35 % predvojnega izkopa. Rudarstvo je bilo v povojnih letih na Kočevskem ena glavnih gospodarskih panog, saj je bil premogovnik do l. 1965 najmočnejše industrijsko podjetje na Kočevskem. Že leta 1946 so v rudniku nakopali 58.000 t premoga, naslednje leto pa že skoraj 100.000 t. V 50. letih so nakopali po 50 vagonov lignita na dan, skoraj vsak sedmi zaposlen (aktivni) prebivalec je delal v rudniku. Sredi leta 1950 so v Kočevju celo ustanovili triletno industrijsko rudarsko šolo, ki pa so jo že čez dve leti ukinili.²² Enega od viškov izkopa je rudnik dosegel l. 1960 s skoraj 200.000 t. Takrat so zaradi težav in nejasnih perspektiv ukinili izkop na dnevnem kopu in prešli le na jamsko odkopavanje. Izkop je po modernizaciji rudnika (nova separacija 1960) še naraščal (1970. leta 214.000 t). Zaradi premajhnih zalog so rudnik v začetku 70. let začeli opuščati, zaprli so ga februarja 1978, rudarje pa so nameravali prekvalificirati v kovinsko stroko (ITAS). Maja 1971 sta se v ta namen združili podjetji ITAS in Rudnik Kočevje.²³

Med 12 podjetji v *tekstilni industriji*, v katerih so potekala l. 1945 v Sloveniji obnovitvena dela, je bila tudi Tekstilana Kočevje, ki je bila med vojno zelo poškodovana. Delno je bila porušena zgradba predilnice, zelo pa so bili poškodovani tudi stroji. Kotlovnica je bila skoraj uničena. Vse stene na južni strani tovarne so bile poškodovane ali uničene, uničena je bila tudi streha in okna na tovarni. Jeseni 1945 je z nekaj stroji že obratovala, do konca novembra so njene stroje obnovili do 75 %, zaradi preslabega električnega toka pa je bilo polno obratovanje onemogočeno.²⁴ Podjetje je bilo registrirano za izdelovanje mikane volnene preje, tkanin iz mikane volnene preje na industrijski način. V letu 1955 je 237 zaposlenih izdelalo

²¹ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik seje OILO Kočevje, 11. 7. 1945.

²² Odločba o ustanovitvi industrijskih rudarskih šol v Zagorju, Velenju in Kočevju, Ur. l. LRS, št. 18–90, z dne 6. 6. 1950; Odločba o ukinitvi industrijsko rudarske šole v Kočevju, Ur. l. LRS, št. 18–82, z dne 24. 6. 1952.

²³ Nande Žužek: Povojni utrip Kočevja in Kočevske. *500 let mesta Kočevje*, Kočevje 1971, (dalje Žužek, Povojni utrip), str. 141–196.

²⁴ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik seje OILO Kočevje, 25. 9. in 23. 11. 1945.

138,7 t preje, l. 1960 pa s 287 delavci že 286 t.²⁵ Bila je po moči drugo industrijsko podjetje na Kočevskem (za premogovnikom). Tekstilne tovarne platna in nogavic Horak (prej Triglav, oz. Slavoteks) niso obnavljali, ker je bila preveč poškodovana, uporabljali so le njeno električno. Poslopje so namenili drugim dejavnostim. V 50. letih so na njenem mestu zgradili kemično tovarno Melamin. Za proizvodnjo niso usposobili tudi tekstilne tovarne Alojza Kresseta. V njej je začasno delovala gimnazija.

V *lesni industriji* so v l. 1945 usposobili žage v Kočevju (Jakomini, Baštar & Arko), Grčaricah (Činkel) in Podpreski (Miklič). Večina žag na podeželju je bila povsem uničena med vojnimi operacijami (Podstenice, Glažuta, Ribnik, Ponikve, Novi Tabor, Ravne, Mrzli Studenec, Pleš itd.), za nekatere, ki so bile manj poškodovane (npr. Kočevska Reka – Meditz), pa so sklenili, da jih ne bodo obnovili, ker ne bi bile rentabilne. Za racionalno delo oz. obnovo žag bi morali stare parne stroje zamenjati z novimi oz. z električnimi. Kmalu po osvoboditvi so usposobili tudi mlin v Kočevju (Perz) in obnavljali poškodovano električno napeljava vasi v okolici Kočevja.²⁶ Kljub temu, da se je število žag v primerjavi z obdobjem med obema vojnama zmanjšalo, so v Kočevju nameravali zgraditi novo lesno industrijo, kjer naj bi se zbral ves strokovni kader. Namesto manjših lesnoindustrijskih obratov so ustanovili večje Lesnoindustrijsko podjetje Kočevje. LIP Kočevje je prevzelo od LIP Ribnica, ki je bilo ustanovljeno maja 1948, lesnoindustrijska obrata Kočevje – Tomšič (prej Forembaheer oz. Baštar & Arko) in Kočevje – Bračič (prej Zurl & Comp.), imenovana po narodnih herojih.²⁷ Tretjo zaplenjeno oz. nacionalizirano žago Jakomini so preimenovali v Šeškovo žago, prav tako po narodnem heroju Jožetu Šešku.²⁸ Žage so sodile pod upravo gozdnega gospodarstva razen žage v Grčaricah, ki jo je jeseni 1947 prevzelo državno kmetijsko posestvo. V okviru krajevnih ljudskih odborov so bile ustanovljene tudi mizarske delavnice krajevnega pomena (Kočevje, Stara Cerkev). Da bi v Kočevju čimprej razvili lesno-predelovalno industrijo, je mestna občina odobrila priključitev gospodarskega podjetja Mizarstvo – Kočevje, ki je bilo pod upravo mestne občine, k LIP Kočevje, s čimer naj bi se proizvodnja pohištva pocenila.²⁹

V obdobju med obema vojnama je bila okoli petina *trgovine* Kočevske v mestu Kočevje. Po 2. svetovni vojni so se razmere spremenile tako, da je bila večina trgovine v Kočevju, na podeželju pa je bila preskrba šibka. Po vojni je bilo treba strogo nadzirati razdelitev blaga, ki je bilo na voljo prebivalcem, potrebno je bilo za silo obnoviti trgovske lokale, ki so bili skoraj vsi poškodovani. To so opravljali prek kmetijskih zadrug, imenovanih NAPROZE. Trgovskemu osebju so pomagali pri razdeljevanju zlasti vaški odbori. V okraju Kočevje je bilo ustanovljeno državno trgovsko podjetje NAVOD s sedežem v Ribnici. Konec leta 1946 so bila na kočevskem delu obravnavanega območja sledeča državna trgovinska in gostinska podjetja: »Mlekopromet« Kočevje, »Bata« Kočevje, »Vino« podružnica Kočevje, gostilna Činkel Kočevje, restavracija Kolodvor Kočevje, kavarna Kočevje, gostilna Željne, gostilna »Pri lipi« v Stari Cerkvi, gostilna »Pri kolodvoru« Stara Cerkev, Državna lekarna Kočevje.³⁰ Gostilne so delovale še v Livoldu, Moravi, Štalcerjih, Travi in Šalki vasi.³¹

²⁵ Vinko Rakovič: Tekstilana, Povojno obdobje 1945. do 1971. leta. *Tekstilana Kočevje. 50 let*, Kočevje 1971, str. 85–111.

²⁶ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik seje OILO Kočevje, 11. 7. 1945, 25. 9. in 23. 11. 1945.

²⁷ ARS, VRS, šk. 14, Odločba vlade LRS št. 523 o ustanovitvi LIP Kočevje, 30. 7. 1949.

²⁸ ZAL, OLO Kočevje, o. 130, Dopis javnega tožilca za MLO Kočevje okrožnemu javnemu tožilcu v Novem mestu, 5. 3. 1946.

²⁹ ZAL, OLO Kočevje, o. 713, Zapisnik 5. redne seje LO mestne občine Kočevje, 21. 5. 1953.

³⁰ ZAL, OLO Kočevje, o. 205, Državna trgovinska in gostinska podjetja okraja Kočevje, 12. 12. 1946.

³¹ ZAL, OLO Kočevje, šk. 15, o. 436, Seznam vseh gostinskih obratov kateri delujejo. Zakon o ljudskih odborih je omogočal KLO ustanavljanje in vodenje ter nadzorovanje krajevnih ustanov za široke ljudske sloje kot so: obrtne delavnice, brivnice, pekarnice, gostilne, hotele, menze itd.

Leta 1948 so z zakonom o nacionalizaciji onemogočili nadaljnje opravljanje še tistim zasebnim trgovcem, ki so se do takrat obdržali. Organizacijo trgovske mreže so razširili, tako da so preuredili 7 NAPROZ v 22 kmetijskih zadrug, iz podjetja NAVOD pa ustanovili Okrajni magazin, ki je imel v okraju 34 poslovalnic. V l. 1951 so trgovsko mrežo preuredili. Vsak gostinski obrat v združenem in državnem sektorju je deloval samostojno. Na obravnavanem območju okraja Kočevje je bilo l. 1949 10 gostiln in gostišč z 18 poslovalnicami (Kočevje 7, Morava 3, Podpreska 2, Kočevska Reka, Trava, Stara Cerkev, Željne in Livold po 1).³² Junija 1954 so sklenili preurediti trgovsko mrežo v okraju, saj sta trgovski podjetji Trgpromet in Mestni magazin imeli na območju mestne občine vsaka po 14 poslovalnic, zaradi česar ni bilo prave konkurence. Sklenili so, da se vsaka poslovalnica osamosvoji kot samostojno trgovsko podjetje. Glede gostinskih podjetij pa so sklenili, da na območju mestne občine ne bi bilo nobene zasebne trgovine.³³ Konec 50. let so bila v Kočevju štiri grosistična podjetja: Trgpromet, Klas, Promet in Tobak. Poleg teh pa sta bili v Kočevju še veliki poslovalnici Petrola in Koteksa. Iz Kočevske so izvažali predvsem les, tekstil, premog in plemensko živino, uvažali pa predvsem surovine za tekstilno industrijo in gradbeni material ter blago za preskrbo prebivalstva, predvsem sadje in zelenjavo. Trgovina je bila konec 50. let predvsem v rokah kmetijskih zadrug, ki so imele svoje sedeže v vseh večjih krajih.

Število obrtnikov in obrti na Kočevskem je po vojni nazadovalo. Leta 1948 jih je v okraju Kočevje bilo 297,³⁴ naslednje leto pa le 227.³⁵ Obrt na Kočevskem ni bila enakomerna razvita, nekaterih obrtnikov je primanjkovalo, posebno zunaj mesta. Po vojni se je razvijalo le obrtništvo v socialističnem sektorju.³⁶ Slaba stran socialističnih obrtnih delavnic je bila, da so bile nerentabilne in niso imele dohodkov. V drugi polovici 50. let se je zasebna obrtna dejavnost, predvsem kovinska, nekoliko bolj razmahnila.

Pomemben del zaslužka je prebivalcem Kočevske pred 2. svetovno vojno nudilo krošnjarjenje. V prvih dveh letih po vojni vprašanje krošnjarstva še niso dokončno rešili, vendar pa so oblasti imele namen, da ga odpravijo. V Sloveniji so vprašanje krošnjarjenja uredili z okrožnico 6. 4. 1946, s katero so dovolili krošnjarjenje v smislu veljavnih obrtnopravnih določil. Dovoljenje za krošnjarjenje se je smelo izdajati izključno le za predmete domače hišne izdelave, npr. suho robo. Najvažnejši pogoj za izdajo dovoljenja je bila politična primernost. Ni se gledalo na interes prosilca, ampak predvsem na to, ali je bilo opravljanje tega obrtnega poslovanja v javnem interesu. Krošnjarjenje se je lahko opravljal le na podlagi izrecnega pismenega dovoljenja okrajnega ljudskega odbora za dobo enega leta, ki ga je po preteku lahko podaljšalo. Vsa stara krošnjarska dovoljenja so bila neveljavna.³⁷ O krošnjarjenju je razpravljala julija 1946 tudi ekonomska komisija pri CK KPS in menila, da je predlog za prepoved krošnjarjenja načelno pravilen, vendar pa upoštevajoč socialno stanje in tradicijo, zaenkrat ne bo mogoče prepovedati prodaje domačih proizvodov. Menili pa so, da je potrebno usposobiti zadruge za nakup in prodajo domače robe.³⁸ Gospodarski odsek OLO Kočevje je konec l. 1946 obvestil krajevne ljudske odbore, da naj se »krošnjarjenje čim bolj omeji in da se dragocena delovna sila obdrži, bodisi na zemlji, ki mora biti obdelana, bodisi vključi v

³² ZAL, OLO Kočevje, o. 548, Letno poročilo poverjenišтва za turizem in gostinstvo, 26. 12. 1949.

³³ ZAL, OLO Kočevje, o. 713, Zapisnik 16. seje LO mestne občine Kočevje, 9. 6. 1954.

³⁴ ZAL, OLO Kočevje, o. 504, Poročilo za leto 1947 odseka za delo OLO Kočevje.

³⁵ ZAL, OLO Kočevje, o. 548, Letno poročilo poverjenišтва za industrijo in obrt OLO Kočevje, 27. 12. 1949.

³⁶ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik 14. redne seje OILO Kočevje, 18. 11. 1950.

³⁷ ARS, fond Ministrstvo za trgovino in preskrbo LRS (dalje MTP), f. 37, Okrožnica ministrstva za trgovino in pre-skrbo LRS št. 126/1, 6. 4. 1946.

³⁸ ARS-I, CK KPS, f. 25, Zapisnik 18. seje ekonomske komisije, 10. 7. 1946.

drugo produktivno delo.« Oblast je z birokratskimi ovirami oteževala pridobivanje dovoljenj. Prošnje za podaljšanje krošnjarskega dovoljenja za l. 1947 so prosilci morali vložiti pri pristojnem krajevnem ljudskem odboru in priložiti 6 listin, med katerimi tudi potrdilo zadruga v Sodražici, da ne nasprotuje krošnjarjenju. Krajevni ljudski odbor je moral ob prošnji odgovoriti na vrsto vprašanj o prosilčevem socialnem, političnem, gospodarskem itd. položaju ter o dotedanjem ukvarjanju s krošnjarjenjem. Celoten spis so nato poslali okrajnemu obrtno pravnemu referentu v Kočevju, ki je izdajal prosilcem dovoljenja. Dovoljenje so dobile le osebe, ki so se že od nekdaj ukvarjale s tem poslom, in ki se niso ukvarjale le s prodajo, temveč tudi s popravilanjem izdelkov na domovih kmetovalcev in jim je bilo krošnjarjenje edino možen način preživljanja, poleg tega so morali biti prosilci politično zanesljivi. Seznam oseb, ki so poleti 1947 plačale takso, kaže, da krošnjarjenja na nekdanjem jezikovnem območju skoraj ni bilo več, saj so bile med 141 osebami le štiri iz Kočevja, iz okoliških vasi pa noben.³⁹ Na skupščini OLO Kočevje, 11. 5. 1947, so pooblastili OLO Kočevje, da ukine vsa krošnjarska dovoljenja za krošnjarjenje ljudem pod 45 leti, pusti pa ta dovoljenja starejšim krošnjarjem, če so izpolnili 45 let, če so sami izdelovali suho robo, če so bili nezmožni drugega dela, če ne bodo krošnjarili s prevoznim sredstvom (vozmi in vprežno živino npr.).⁴⁰ S temi ukrepi je oblast v bistvu zatrla krošnjarjenje, značilno za Kočevsko pred 2. svetovno vojno. Vprašanja domače obrti niso zadovoljivo rešili niti v naslednjih letih, česar so se v okraju tudi zavedali. Izdelovanje suhe robe se je l. 1949 izvajalo prek podjetja DOM, kar pa je bilo v veliki meri nezadovoljivo.⁴¹

Prometno Kočevska ni bila odprta in razvita. Glavna prometna žila skozi Kočevsko je bila cesta Ljubljana – Kočevje – Reka. Prečnih zvez med dolinami je bilo malo. Posebno odmaknjena je bila Dragarska dolina, ki je gospodarsko težila k Čabru. Pomembno povezavo je imela železnica Kočevje – Ljubljana, ki pa se od 1967. leta dalje uporablja le za tovorni promet. Zaradi omejenih možnosti železniškega prometa, je konec 50. let prevozniške storitve prevzemalo hitro razvijajoče se podjetje »Avto« Kočevje, ki se je razvilo iz poslovalnice DAPS v Kočevju. Leta 1947 je imela poslovalnica DAPS v Kočevju le 3 avtobuse, ki so vozili v Novo mesto, Osilnico in Travo. Za uspešno gospodarstvo pa je bilo pomembno, da ob izboljšanju in modernizaciji krajevnih cest modernizirajo predvsem cesto Ljubljana – Delnice, zgraditi pa bi morali ceste ob Kolpi (Fara – Dol), Struge – Polom.

Mesto Kočevje

Neurejeno mesto in ruševine so bili še nekaj let po osvoboditvi priča opustošenja, ki ga je Kočevje doživelo v vojnem času. Zlasti njegov osrednji del, ki je bil večinoma porušen zaradi bombardiranj in bojov. Konec avgusta 1945 je bilo v Kočevju porušeni 53 in poškodovanih 264 stanovanjskih zgradb, okrog 220 družin pa je bilo brez stanovanja.⁴² Čeprav so velik del investicij v okraju porabili za obnovo samega mesta, so v začetku petdesetih let okrajne oblasti ugotavljale, da se povojne obnove niso lotili dovolj organizirano, kar so morali nadoknaditi v poznejših letih. Zaradi tega je bila raven družbenega standarda nizka.⁴³

³⁹ ZAL, OLO Kočevje, šk. 15, o. 387, Seznam št. 756/3, 16. 6. 1947.

⁴⁰ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik 5. rednega zasedanja OLO Kočevje, 11. 5. 1947.

⁴¹ ZAL, OLO Kočevje, o. 548, Letno poročilo poverjeništvu za lokalno industrijo in obrt OLO Kočevje, 27. 12. 1949.

⁴² ARS, VRS, šk. 1, m. 2, Pregled pomanjkanja stanovanj v najvažnejših mestih Slovenije, 31. 8. 1945.

⁴³ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik seje sveta za gradbene in komunalne zadeve OLO Kočevje, 6. 6. 1952.

Ker je bil zaradi ruševin ogrožen cestni promet in bi morali celo zapreti glavno ulico v Kočevju, so januarja 1946 ustanovili Okrajno obnovitveno podjetje, da z delavci Zavoda za prisilno delo Kočevje in vojnimi ujetniki opravi najnujnejša dela pri čiščenju mesta ter manjših popravilih na raznih stavbah. Od začetka februarja do srede maja 1946 so odstranili vse najnevarnejše ruševine po prometnih ulicah in prehodih, usposobili so glavno ulico za promet, izdelovali strešno opeko, popravljali stara okna in vrata. Iz mestnih ruševin so pridobili 400.000 opečnih zidakov, 400 kubičnih metrov peska, 1400 kubičnih metrov kamna in lomljenca ter okoli 10.000 traverz in starega železa. Pri tem so opravili 10.482 ur udarniškega dela.⁴⁴ Februarja 1948 so okrajne oblasti sklenile čimprej odstraniti ruševine gradu.⁴⁵ V naslednjih letih so ruševine odstranjevali in jih uporabljali kot gradivo pri obnovi. Do leta 1953 so na kraju, kjer je stal grad, uredili park s spomenikom.

Kočevje si je vse od konca vojne prizadevalo za izdelavo urbanističnega načrta mesta. Naročili so ga lahko šele leta 1949 pri Projektivnem zavodu v Ljubljani. Pred tem je obnova potekala le po smernicah.⁴⁶ Najpomembnejša dela so bila predvsem ureditev mesta, napeljava vodovoda, tlakovanje ceste skozi mesto in gradnja stanovanj.⁴⁷ Zlasti pomanjkanje slednjih je bilo najbolj pereče.

Porabo večine obnovitvenih sredstev okraja za obnovo mesta so utemeljevali s tem, da je bilo Kočevje med tistimi predeli Slovenije, kjer posledic vojne še niso odpravili, da so bile komunalne naprave v mestu po osvoboditvi zelo slabe; predvsem je to veljalo za kanalizacijo in vodovod. Slednji je bil med vojno poškodovan in ni ustrežal zdravstveno-higienskim zahtevam, zaradi česar so se pojavljale razne bolezni in epidemije, leta 1951 celo tifus.⁴⁸ Leta 1952 so za izboljšanje komunalne dejavnosti preuredili komunalno podjetje in ustanovili tri gospodarske ustanove: Upravo državnih zgradb, Upravo mestnega vodovoda in Snago. Isto leto so v Kočevju popravili več državnih zgradb, izboljšali komunalne naprave, predvsem pa opravili obsežna obnovitvena dela na mestnem vodovodu. Začeli so graditi hotel, trgovsko stanovanjsko zgradbo, obnavljati upravno poslopje mestne občine, zgradili so kovinsko delavnico in uredili več gostinskih obratov. Leta 1956 je bila cesta skozi Kočevje v glavnem tlakovana, asfaltirali so ceste v sosednjih vaseh. Delno so v mestu uredili kanalizacijo, vodovodno omrežje, električno omrežje in parke. Za leto 1954 so načrtovali izgradnjo jezusa na Rinži, pokopališče na Trati, vodovod proti rudniku, kanalizacijo na Trgu svobode, cesto Kočevje – rudnik, kopališče in tržnico.⁴⁹

Še bolj kot pred 2. svetovno vojno se je industrija na Kočevskem osredotočila na samo Kočevje. Mesto, v katerem je bila več kot tretjina (leta 1945 23 %, leta 1953 30 %, leta 1961 40 %) vsega prebivalstva Kočevske, je bilo zelo močno gospodarsko središče, v katerem je število prebivalstva nenehno naraščalo. S svojo industrijo je omogočalo tudi rast naseljem v okolici. Po vojni se je Kočevje razvijalo v izrazito industrijsko, delavsko, nameščenško in šolsko mesto. Ker so se razvijajoča industrija, uprava in šole osredotočile v Kočevju, je postalo najbolj pereče stanovanjsko vprašanje, saj so se novi naseljenci Kočevske naseljevali večinoma v mesto in sosednje vasi. Povprečna stanovanjska površina je v Kočevju znašala celo manj kot v Ljubljani, kjer je bil stanovanjski problem še zlasti pereč. Tudi v krajih blizu Kočevja so bile razmere podobne. V primerjavi z drugimi slovenskimi mesti je bila v Kočevju

⁴⁴ ZAL, NM, Okrožni ILO NM, f. Oddelek za gradnje, Dopis okrajnega obnovitvenega podjetja Kočevje PNVŠ, 28. 5. 1946.

⁴⁵ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik druge redne seje OILO Kočevje, 11. 2. 1948.

⁴⁶ ARS-I, CK ZKS, f. 25, Poročilo z okrožja Novo mesto, dne 2. 5. 1946.

⁴⁷ ZAL, OLO Kočevje, o. 569, Konferenca sveta planske komisije OLO Kočevje, 11. 10. 1949.

⁴⁸ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik seje sveta za gradbene in komunalne zadeve OLO Kočevje, 6. 6. 1952.

⁴⁹ ZAL, OLO Kočevje, o. 713, Zapisnik devete seje LO mestne občine Kočevje, 19. 11. 1953.

velika večina hiš v državni oziroma družbeni lasti. Leta 1950 je bilo državnih 73 % zgradb (v Ribnici npr. le 12 %), 80 % stanovanj, 87 % poslovnih prostorov, 84 % vseh zazidanih površin, 78 % stanovanjskih površin, 77 % sobnih površin.⁵⁰ Stanje zgradb je bilo iz leta v leto slabše.⁵¹ Sredi petdesetih let so eno- in dvodružinske hiše v družbeni lasti prodali, vendar predvsem tam, kjer jih je upravljalo mesto oziroma občina.⁵² Na podeželju, kjer so stanovanjska poslopja upravljala državna kmetijska posestva in gozdne uprave, pa stanovanjskih zgradb niso prodajali.

Gospodarski problemi

Razvojna preusmeritev gospodarstva

Izselitev kočevskih Nemcev in vojno pustošenje sta močno spremenila tamkajšnje politične in gospodarske razmere. Kočevska je bila območje, ki je doživelo največje spremembe v družbeni sestavi zemljišč na Slovenskem. Na podlagi odloka Predsedstva AVNOJ so nepremičnine leta 1941 izseljenih kočevskih Nemcev t.i. emonskih posesti podržavili. Na ozemlju z izrazito zasebno obdelovalno sestavo zemljišč so uvedli velikopotezno socialistično gospodarstvo z drugačnim obdelovalnim načinom, ki je spremenil obliko, velikost in uporabo ter lastništvo zemljišč. Izpraznjeno območje je torej omogočalo popolno gospodarsko preusmeritev.

Prva leta po vojni je bil kočevski okraj gospodarsko razdeljen v dve območji: kočevsko in ribniško, od katerih je bilo slednje gospodarsko mnogo močnejše, predvsem zaradi zasebnega sektorja, ki med vojno ni utrpel toliko škode. Kočevsko območje pa je bilo razseljeno in je po mnenju oblasti imele možnosti za razne gospodarske preusmeritve, saj so bila zemljišča v državnem sektorju.

Gospodarstvo na Kočevskem se je po osvoboditvi razvijalo predvsem v državno in združeno obliko, v kateri je bila zaposlena velika večina prebivalstva. Obravnavano območje se je od drugih razlikovalo, ker je bilo redko naseljeno in je bila lastnina »v glavnem socialističnega značaja«. Gospodarski načrt so zato morali sestaviti po drugačnih merilih. Za glavne gospodarske panoge so določili rudarstvo, kmetijstvo, gozdarstvo in lesno industrijo. V kmetijstvu je bila v ospredju živinoreja, nato sadjarstvo, poljedelstvo pa le za zagotavljanje krmne baze. Druge gospodarske dejavnosti so bile še tekstilna in gradbena industrija (opekarska in keramična), medtem ko je bil delež turizma, obrtništva in trgovine ter drugih dejavnosti manjši. Po vojni je bilo treba na Kočevskem poleg izgradnje industrije in ureditve gospodarjenja z obsežnimi kmetijskimi in gozdnimi površinami reševati še mnoge druge probleme: vodno preskrbo, elektrifikacijo in promet, pa tudi šolstvo in zdravstvene razmere, predvsem pa nenehno pomanjkanje delovne sile.

Vprašanje ponovne poselitve (kolonizacija)

Pomemben del gospodarske obnove Kočevske naj bi predstavljala ponovna naselitev območja. Vendar izpraznjene Kočevske, ki je bila v Sloveniji najboljše območje, predvi-

⁵⁰ Kočevje je imelo 448 zgradb, od teh 328 državnih, ter 742 stanovanj, od teh 592 državnih; 236 poslovnih prostorov, od teh 205 državnih, 81.308 m² zazidane površine – 68.079 m² državne, od 43.307 m² stanovanjskih površin je bilo 33.749 m² državnih, od 28.533 m² sobnih površin je bilo 22.078 m² državnih.

⁵¹ ZAL, OLO Kočevje, Zapisnik enajste seje OILO Kočevje, 21. 6. 1951.

⁵² ZAL, OLO Kočevje, o. 713, Zapisnik šeste redne seje LO mestne občine Kočevje, 3. 7. 1953.

deno za notranjo kolonizacijo, pri izvajanju agrarne reforme niso naselili. Za naselitev je bila predvidena predvsem nekdanja posest kočevskih Nemcev – emonska zemlja. Ministrstvo za kmetijstvo je konec l. 1946 ugotovilo, da individualna naselitev ni primerna za Kočevsko. Kolonistom zemlje zato niso dodeljevali v last, kot drugod na Slovenskem, temveč le v užitek. Individualna kolonizacija, kolikor jo je bilo, je bila ustavljena, naseljevanje je bilo mogoče le v okviru ustanavljanja kmetijsko obdelovalnih zadrug in zaposlitve na državnem kmetijskem posestvu in v gozdnem gospodarstvu.⁵³ Kočevski so namenili posebno vlogo, kjer naj bi zgradili veliko-potezni in idealni vzorec socialističnega kmetijskega gospodarstva. Zato ponovna, individualna naselitev na nekdanjih posestvih ni bila dovoljena. Pri izvedbi kolonizacije pa so se pokazale vse povojne značilnosti, ki so Kočevsko spremljale neposredno po vojni na vseh področjih: porušena in izpraznjena naselja, tako, da ni bilo stanovanjskih in drugih možnosti za naselitev takšnega števila kolonistov, da bi vasi ponovno oživele, dalje veliko pomanjkanje delovne sile, gradbenega materiala in denarnih sredstev, neurejeni oz. pomanjkljivi katastri.⁵⁴ Da Kočevske niso naselili v predvidenem času in obsegu, so bili tudi subjektivni in tudi politični razlogi. Glede na popolno opustošenje in uničenje polovice kočevskih vasi, poslopij, deloma pa tudi že kmetijskih zemljišč množičnejša individualna naselitev niti ne bi bila mogoča brez izdatne pomoči države.

Tudi v 50. letih so v gospodarskih načrtih Kočevske najvažnejši pomen pripisovali naselitvi, predvsem ožje Kočevske. Za naselitev so tedaj predvideli predvsem ljudi iz prenaseljenih in poljedelsko revnejših obrobnih krajev, t. j. Kostelske doline, Osilniške kotline, Loškega Potoka in Suhe krajine. Še zmeraj so nameravali naseljevati le v tiste vasi, ki so imele možnosti za razvoj, t. j. vasi ob cestah in v dolinah ter vasi zunaj glavnih pota in komunikacij.

Pomanjkanje delovne sile

Zaradi neuresničene kolonizacije je bilo med največjimi težavami pri obnovi Kočevske in v urejanju socialističnega gospodarstva na Kočevskem pomanjkanje delovne sile. Odlaganje kolonizacije in nato njena dokončna opustitev v obliki in načinu, kot so si jo v začetku zamislili, sta imeli za posledico, da so na Kočevskem še naprej ostala obsežna nenaseljena območja. Zaradi neustreznih delovnih in življenjskih pogojev so se največje težave s pomanjkanjem delavcev pojavljale pri državnem kmetijskem posestvu in tudi v državni gozdni upravi. Pogosto se je zgodilo, da so se delavci, ki so se odločili za delo na Kočevskem, zaradi neustreznih bivalnih in življenjskih razmer kmalu odločili za odhod na delo drugam. Oblast je zato poskušala pomanjkanje delovne sile na Kočevskem reševati na različne načine: z vojnimi ujetniki, tako imenovanimi povratniki, sezonskimi delavci, pritegovanjem delovne sile iz drugih okrajev, delavci iz drugih republik FLRJ, mladinskimi delovnimi akcijami, tujimi delavci, osvobojenimi vojnimi ujetniki, prisilno kolonizacijo, zaposlitvijo obsojencev v kazenskih taboriščih, sezonsko zamenjavo delavcev gozdarskega in kmetijskega področja ter še drugače.

Nasploh je bilo v prvih povojnih letih v kmetijstvu težko dobiti civilne delavce, saj so ti odhajali na delo v industrijo in gradbeništvo, kjer so bile boljše razmere pri krajšem delovnem času. Pomanjkanje delovne sile je bilo tako pereče, da so podjetja v Kočevju prevzemala

⁵³ ARS, MKG, Načrt kolonizacije okraja Kočevje, štev. 127/2, 20. 7. 1946; ZAL, OLO Kočevje, šk. 14, o. 313, Dopis načrtni komisije OLO Kočevje ministrstvu za kmetijstvo VLRS 8. 10. 1946; ARS, MF, f. 49 (Cankarjeva), Kratko poročilo o delu agrarne reforme in njenem nadaljnjem delu, 10. 4. 1947.

⁵⁴ Zdenko Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*, Maribor 1955, str. 401.

delavce drugim podjetjem, in to z boljšimi delovnimi razmerami, kar je seveda povzročalo negodovanja. Pritožbe, da delavcem ponujajo boljše pogoje, so bile usmerjene predvsem na Gozdno gospodarstvo Kočevje, ki naj bi odvezemalo delavce okrajnemu gradbenemu podjetju. Delavce so predstavniki podjetij prestrezali kar na železniški postaji in jih zaposlili mimo posredovalnice za delo, ki tako ni mogla imeti pregleda nad dogajanjem.⁵⁵

Konec leta 1948 so v okraju potrebovali 4000 delavcev. Načrtovali so po več deset ali več sto delavcev iz posameznih okrajev, vendar do uresničitve ni prišlo.⁵⁶ Pri občasnih, sezonskih prihodih delavcev na Kočevsko (tudi po več sto delavcev hkrati) je ostajal odprt problem njihove nastanitve.⁵⁷ Ko je leta 1949 Uprava državnega posestva Kočevje skušala primerno nastaniti sezone delavce, ki jih je direkcija RKGS (Republiška kmetijska gospodarstva Slovenije) s težavo dobila večinoma iz Prekmurja, se ti po izteku pogodbe, zaradi slabih okoliščin (stanovanje, obutev, obleka) večinoma niso odločili ostati na Kočevskem.⁵⁸ Kljub temu so se z leti nekateri sezonski delavci odločili ostati na Kočevskem; naselili so se in ustvarili družine.

Maja 1947 je Kočevsko zapustilo tudi več delavcev iz Hrvaške, predvsem so bili to gozdni delavci na Rogu. Odšli so domov, ker je hrvaška oblast, ki ni dovoljevala odhodov delavcev v Slovenijo, njihovim družinam odvzela živilske nakaznice.⁵⁹

Prvi dve leti po vojni so na Kočevskem za delo uporabili veliko vojnih ujetnikov, ki pa so jih leta 1948 izpustili in tudi prej niso pomenili stalne in zanesljive delovne sile. Notranje ministrstvo je namreč vojne ujetnike nenapovedano in tudi sredi delovne sezone premeščalo drugam. Največje število vojnih ujetnikov sta zaposlovali državni gozdni upravi Kočevje (marca 1946 celo 470) in Ribnica (septembra 1946 okoli 150) ter državno posestvo Kočevje (septembra 1946 okoli 110). Zaposleni so bili tudi v rudniku Kočevje in po raznih podjetjih, največ pa v okrajnem gradbenem podjetju, junija 1947 jih je bilo celo 280. V večjem številu so delali še v izpostavi Državnega trgovskega podjetja Živinopromet, kjer jih je več kot 200 poleti 1946 kosilo travo.⁶⁰

Leta 1947 in 1948 so oblasti iz obmejnega pasu Gorenjske in Štajerske izselile do zdaj neznano število oseb in jih v tako imenovani prisilni kolonizaciji nastanile na Kočevskem, v vaseh pod upravo državnega kmetijskega posestva. Tako je bilo že julija 1947 naseljenih okoli 200 izseljencev iz obmejnega pasu Štajerske. Njihove razmere so bile zelo slabe. Živeli so v požganih vaseh in so si morali najprej urediti primerna stanovanja, barake. Pri tem so se srečevali s težavami oskrbe z vodo, s pomanjkanjem obutve, perila in oblek ter še drugimi zagatami.⁶¹ Za državno kmetijsko posestvo so bili pomemben vir delovne sile.

V Kočevju je bilo zaradi pomanjkanja delovne sile zaposlenih tudi več tujih državljanov, med katerimi so prevladovali italijanski državljani, ki jih je bilo poleti 1948 okoli tisoč. Decembra 1949 je bilo v okraju Kočevje okoli 550 tujih državljanov, od tega kar 466 italijanskih delavcev. Večina Italijanov je delala v rudniku Kočevje, gradbenem podjetju Rog (okoli 230), GAP – Kočevje, taborišču v Mlaki, gradbišču Silos in na ekonomiji ministrstva za notranje zadeve (MINOT) v Knežji Lipi. Odnos do njih je bil v vseh podjetjih slab (tako s

⁵⁵ ZAL, OLO Kočevje, o. 434, Mesečna poročila odseka za delo.

⁵⁶ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik trinajste seje OILO Kočevje, 3. 12. 1948.

⁵⁷ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik četrte redne seje OILO Kočevje, 26. 3. 1948.

⁵⁸ ARS, Ministrstvo za kmetijstvo (v nadaljevanju MK), f. 62, Zapisnik sestanka upravnikov in sezonskih brigadirjev, 31. 10. 1949.

⁵⁹ ARS-I, CK KPS, f. 26, Zapisnik OK KPS Kočevje, 12. 5. 1947.

⁶⁰ Mitja Ferenc: *Nemški vojni ujetniki v Sloveniji*, tipkopis.

⁶¹ ZAL, OLO Kočevje, o. 434, Mesečno poročilo odseka za delo za junij 1947.

strani slovenskih delavcev kot s strani drugih tujih državljanov).⁶² Šovinizem do Italijanov se je nekajkrat sprevrgel tudi v fizični obračun. Še sredi leta 1950 je bilo v splošnem gradbenem podjetju Rog zaposlenih štirinajst tujih državljanov, v gozdarskem podjetju Kočevje trinajst, v rudniku Kočevje 61, na poverjeništvu za industrijo in obrt KLO Kočevje pa so imeli na seznamu trinajst tujih delavcev.⁶³ Tudi delež delavcev iz drugih jugoslovanskih republik je bil precejšen. V nekaterih podjetjih število delavcev, rojenih na Slovenskem, ni dosegalo niti polovice, na primer v Gozdni upravi Koprivnik.⁶⁴

Za novo oblast so pomenili pomemben vir delovne sile tudi povratniki (izseljenci, ki so živeli in delali v tujini še pred vojno, po koncu vojne pa so se vrnili v domovino), saj je bilo po osvoboditvi v Sloveniji na tem področju veliko povpraševanje. Vrnitev izseljencev je imela poleg gospodarskega tudi politični pomen. Načrti o njihovi naselitvi v požganih kočevskih vaseh se niso uresničili.⁶⁵ Prvi povratniki z družinami so prišli v Kočevje iz Francije. Junija 1947 je bilo v okraju Kočevje enaindvajset izseljeniških družin s 133 člani.⁶⁶ Pri zaposlitvi povratnikov ni bilo večjih težav, saj so bili večinoma kvalificirani delavci. Pretežno so jih zaposlili v premogovniku. Izseljenci so pogosto naleteli na slab odnos domačinov, zaradi neustreznih življenjskih in delovnih razmer se je septembra 1948 precej povratnikov, predvsem tistih, ki so delali v premogovniku, odločilo za odhod na delo v premogovnik Raša.⁶⁷

Gospodarski načrt okraja Kočevje l. 1952

Leta 1952 je gospodarski svet OLO Kočevje sestavil *Osnovne smernice za sestavo perspektivnega gospodarskega načrta okraja Kočevje*,⁶⁸ po katerih se je gospodarstvo okraja bolj ali manj uspešno razvijalo. V teh smernicah sta pomemben del zavzemala obnova in naselitev okraja, predvsem ožje Kočevske. Za naselitev so sedaj predvideli predvsem ljudi iz obrobni krajev, iz kostelske in osilniške doline, Loškega Potoka in Suhe krajine. Zavedali so se, da je potrebno doseči, da bi bila naselitev na Kočevsko zanje zanimiva. Za obnovo so predvideli predvsem tiste vasi, ki so imele možnosti za razvoj, to pa so bile vasi ob cestah in v dolinah. Menili so, da je nujno rešiti stanovanjsko krizo, predvsem v Kočevju.

Okraj, ki je bil po gospodarski sestavi in v političnem pogledu zelo raznolik, je imel po preureditvi leta 1952 dvanajst občin, ki so bile po svoji gospodarski sliki različne in so jih glede na kakovost njihovega gospodarskega načrta razdelili v tri skupine. Občine z obravnavanega območja so spadale v tretjo skupino (Kočevje, Mozelj, Kočevska Reka in Draga).⁶⁹ Od drugih so se razlikovale, ker so bile redko naseljene in je bila lastnina »v glavnem socialističnega značaja.«⁷⁰ Za to skupino občin, ki so bile med vojno najbolj prizadete, je bilo

⁶² ARS, VRS, šk. 31, o. 12/49, Poročilo podkomisije za inozemske delavce pri IOOF Slovenije, 10. 12. 1949; ARS-I, CK ZKS, f. 22, m., Poročila ekip OKKPS, Poročilo komisije po vprašanju Italijanov, 8. 8. 1949.

⁶³ ZAL, OLO Kočevje, o. 614, Seznami tujih delavcev po podjetjih.

⁶⁴ ZAL, OLO Kočevje, o. 504, Seznam delavcev in nameščencev pri gozdni upravi Koprivnik s stanjem 31. 5. 1948.

⁶⁵ ARS, MKG – gozdarstvo, f. 24, Dopisi DGU Straža, Ribnica, Kočevje, 23., 27. in 30. 12. 1946.

⁶⁶ ZAL, OLO Kočevje, o. 434, Mesečno poročilo odseka za delo OLO Kočevje ministrstvu za delo, 6. 6. 1947.

⁶⁷ ZAL, OLO Kočevje, o. 504, Mesečno poročilo za september 1948 odseka za delo OLO Kočevje.

⁶⁸ ZAL, OLO Kočevje, o. 702, Osnovne smernice za sestavo perspektivnega gospodarskega načrta okraja Kočevje (v nadaljevanju Osnovne smernice).

⁶⁹ V prvi skupini so bile Dobropolje, Velike Lašče, Sodražica, Ribnica in Dolenja vas, ki so bile po svoji naseljenosti, gospodarski razvitosti na višji stopnji od drugih v okraju. V drugo skupino so spadale občine Loški Potok, Kostel in Osilnica, ki so bile goste naseljene, gospodarsko manj razvite in zaradi hribovitosti poljedelsko manj sposobne. Tu ni bilo ekonomske perspektive, razdrobljeno kmetijstvo namreč ni moglo preživljati prebivalstva.

⁷⁰ Osnovne smernice.

treba sestaviti gospodarski načrt po drugačnih merilih. Ker so bila ta območja z izselitvijo kočevskih Nemcev prazna, so se tja naselili iz vseh krajev, »v glavnem primitivni ljudje, nestalni delavci, kajti življenjski pogoji so tu zelo težki«. ⁷¹ Poleg kmetijstva in gozdarstva je bilo tudi drugo gospodarstvo v socialističnem sektorju, zasebnih obrtnikov pa je bilo tod zelo malo. Glavne gospodarske panoge so bile kmetijstvo in živinoreja, pa tudi sadjarstvo.

Najpomembnejša v kmetijstvu je bila živinoreja, v glavnem govedoreja, v manjši meri ovčarstvo in svinjereja. Tretja skupina, ožja Kočevska, pa tudi prva skupina občin, naj bi imeli v živinorejski industriji najpomembnejšo vlogo. Vendar bi bilo potrebno tako v socialističnem kot v zasebnem sektorju zgraditi moderna krmišča oziroma hleve. Svinjerejo in perutninarstvo naj bi razvijali le v bližini prometnih povezav, govedorejo in ovčarstvo tudi v oddaljenih legah. Predelava mleka in mesa naj bi bila glavni cilj v živinoreji, s čimer bi povečali možnosti za stalno zaposlitev in naselitev ljudi. Za vzpostavitev in razmah pašništva pa bi morali razmejiti poljedelske in gozdne površine ter izboljšati zaraščene košenice in pašnike. Za uspešno živinorejo bi bila potrebna izgradnja hlevov tako v socialističnem kot v zasebnem sektorju in ureditev vodne preskrbe ter povečanje in izboljšanje pašništva oziroma krmne baze. Najpomembnejšo vlogo v živinoreji so predvideli za tretjo skupino občin, za ožjo Kočevsko in Kmetijsko-gozdarsko državno posestvo Kočevje.

Za gozdarstvo so menili, da je v prvih povojnih letih izkoriščanje gozdov presegalo prirastek, zato je bila predvsem pomembna izdelava načrta za gospodarsko izkoriščanje kočevskih gozdov. Predvsem za ožjo Kočevsko sta bili nujni arondacija med zasebnim in državnim sektorjem in razmejitev glede lastništva.

Neločljivo povezana z razvojem in organizacijo gozdarstva je bila lesna industrija, pri kateri zaradi zmanjšanja zaloga lesa v gozdu razvoja lesne predelave ni bilo mogoče predvideti. Predvsem naj bi lesno maso predelali v končne izdelke in ne več v polizdelke. Za drobno lesno obrt so predvideli, da se osredotoči v sodobno opremljenih delavnicah na združni osnovi. Možnosti za razvoj industrije za predelavo lesa so videli predvsem v Loškem Potoku in Sodražici. Načrtovali so vzpostavitev kovinske industrije v Kočevju, in to iz dotedanje ključavničarske ter kleparske delavnice.

Čeprav rudarstvo ni imelo dolgoročnih možnosti, naj bi predvidenih dvajset let delovanja pomenilo osnovo za gospodarski razvoj okraja.

V obrtništvu so bile razmere za razvoj predvsem za suhorobarstvo, urarstvo, lončarstvo, sodarstvo, kolarstvo, kleparstvo. Premalo pozornosti so posvečali skrbi za razvoj krajevnih podjetij (delavnic), obrtnišva in domačih obrti. Po mnenju vodstva so bile sicer razmere v obrtništvu v državnem in zasebnem sektorju zadovoljive, razen v prvih letih po vojni na kočevskem območju, kjer je obrtnikov zaradi posledic vojne in odselitve občutno primanjkovalo. Kljub temu je bilo leta 1951 nekaterih obrtnikov premalo. ⁷² Analiza obrtne dejavnosti zasebnega in državnega sektorja je pokazala, da je imel zasebni sektor 230 obratov z 272 zaposlenimi, državni sektor pa 47 obratov z 214 zaposlenimi (4,5 zaposlenega na obrat). Obrtniki torej v svojih delavnicah skoraj niso zaposlovali ljudi (1,18 zaposlenega na obrat). Komunalna dejavnost se ni razvila v takšni meri, kot bi bilo potrebno, zaradi porušenosti naselij med vojno in poškodovane komunalne oskrbe. Vzroki so bili predvsem v preveliki pozornosti, posvečeni proizvodnji, v ovirah pri dobavljanju potrebnega materiala in v pomanjkanju delovne sile. Komunalna dejavnost se je omejevala le na razdeljevanje stanovanj,

⁷¹ Osnovne smernice.

⁷² Predvsem je bilo premalo vodovodnih inštalaterjev (le eden za 22.062 prebivalcev okraja), pečarjev in zidarjev (dva za celotni okraj), elektroinštalaterjev in dimnikarjev (le trije), urarjev (štirje), avtomehaničarjev (samo šest). Od brivcev je bil po eden na 1409 prebivalcev, pekrov in soboslikarjev je bilo po eden na 2206 prebivalcev.

ne pa tudi na njihovo vzdrževanje in obnovo, predvsem v državnem sektorju. Mnogokrat je dopuščanje majhnih pomanjkljivosti na primer delno prekritje strehe, popravilo žlebov, popravilo odvodnih cevi in podobno, ki bi sicer pomenili le majhne izdatke, čez nekaj let povzročilo veliko škode.

Kmetijstvo in gozdarstvo

Kmetijstvo

Zaradi objektivnih in subjektivnih razlogov ni bilo moč ponovno poseliti Kočevske, predvsem njenih odročnejših območij. Na zaplenjenih zemljiščih s porušenimi in požganimi naselji je bilo treba organizirati kmetijsko proizvodnjo. Ponovna vključitev v poljedelsko izrabo celotne pokrajine ni bila več mogoča. Glede na obseg zaplenjenih zemljišč je nenaseljena Kočevska postala najidealnejša za organiziranje socialističnega državnega kmetijskega posestva, na katerem so sestava kmetijskih površin, geografski položaj, razčlenjenost tal, pedološka sestava zemljišč, pomanjkanje delovne sile itd. zahtevali usmeritev v živinorejo.

Naselitev in gospodarska ureditev Kočevske je potekala po načrtu, ki ga je pripravilo ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo v začetku l. 1947.⁷³ Ta je izhajal iz ugotovitve, da metode in oblike gospodarjenja nekdanjih lastnikov niso ustrezne in ne morejo biti primer za načrtni razvoj in ureditev novega kmetijskega gospodarstva na Kočevskem. Ugotovili so, da ima okoli 78.000 ha veliko izrazite naravne pogoje za živinorejo, in to predvsem govedorejo in ovčerejo. Menili so, da je večina površine ozemlja z razrušenimi in požganimi vasmi edino ustreza za vključitev v državni sektor, ker ji za kolonizacijo manjkajo osnovne možnosti (stanovanjska in gospodarska poslopja, inventar itd.). V državni sektor so imeli namen vključiti okoli 18.000 ha kmetijskih površin (njiv, travnikov, pašnikov), zemljišča pa upravno razdeliti na osrednjo upravo državnih kmetijskih posestev na Kočevskem s sedežem v Kočevju in sedem oskrbništev (Mahovnik, Rajndol, Onek, Črmošnjice, Gotenica, Nemška Loka, Stari Log) s pristavami, v katere bi bila vključena okoli polovica (87) naselij z obravnavanega območja. Nekatera od njih so bila v celoti požgana, večina pa nenaseljena. Glavna naloga oskrbništev bi bila skrb za uvedbo poljedelstva, sadjarstva in čebelarstva, a v prvi vrsti pašništva. Tako naj bi za pašo povrnili polovico t. i. pašniških gozdov. Dokler oskrbništev niso ustanovili, so zemljišča dajali v letno izkoriščanje raznim združenim in vaškim skupnostim. Načrtovalci so posebno pozornost namenili razvoju živinoreje. Zaradi ugodnih naravnih danosti (predvsem primerna višina, podnebne razmere, zadostne površine zemlje), so nameravali urediti takšne objekte, ki bi pomenili dvig celotne slovenske živinoreje. Za kolonizacijo je načrt predvidel 6 območij.

Državno kmetijsko posestvo v Kočevju se je razvilo iz državnega posestva Mahovnik, ki je od 15. 10. 1945 s skupno površino 890 ha obstajalo iz uprave in posestva v Mahovniku in iz pristav v Gotenici in Borovcu.⁷⁴ Uprava je začela poslovati spomladi 1946.⁷⁵ Ko so končali priprave za organizacijo državnega posestva na Kočevskem, je posestvo v Mahovniku pre-

⁷³ ZAL, OLO Kočevje, šk. 15, o. 451, Predlogi za ureditev kmetijskega gospodarstva na kočevskem ozemlju in sklepi k načrtu za ureditev kmetijskega gospodarstva na Kočevskem, 25. strani.

⁷⁴ ARS, MKG – gozdarstvo, f. 23, Zapisnik o izločitvi zemljišč za Državno posestvo Mahovnik, 12. 8. 1946.

⁷⁵ Upravnik Ivan Oblak je v poročilu ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo zapisal: »Na posestvu ni bilo nič razen zapuščenih in deloma razrušenih stavb in zapuščena Kočevska zemlja.« V l. 1946 so uredili v Mahovniku in Gotenici zasilne svinjake, medtem, ko so v Borovcu, kjer so bile vse hiše porušene, le kosili; ARS, MK, f. 40, m. Uprava državnega posestva Mahovnik, poročilo, 7. 10. 1946; .

vzelo nase naloge začetne baze, iz katere so organizirali in oživljali predvidena oskrbnišтва in pristave, kot je to predvidel načrt za ureditev kmetijskega gospodarstva na Kočevskem. Maja 1947 so že delovala 4 oskrbnišтва (Onek, Stari Log, Črmošnjice, Koprivnik) in 2 pristavi (Ferdreng in Štalcerji).⁷⁶ Posestvo, ki v začetku skoraj ni imelo zaposlenih (delovno silo so do 1. 1948 tvorili predvsem vojni ujetniki), je bilo sredi 1. 1949 po številu delavcev in nameščencev največje med 8 državnimi posestvi v Sloveniji. Zemljišča so skoraj v celoti sestavljala posestva kočevskih Nemcev. Zaposlovalo je okoli 1300 delavcev in nameščencev – skoraj četrtno vseh na državnih posestvih v Sloveniji in je bilo najmočnejše gospodarsko podjetje na Kočevskem. Na posestvu so bila prva leta obstoja zelo težke življenjske razmere za zaposlene, saj je primanjkovalo marsičesa in so ga omenjali kot eno slabših državnih kmetijskih posestev v Sloveniji. Položaj pa se je v 50. letih izboljševal.⁷⁷ Ker so struktura gospodarstva in naravni pogoji zahtevali večjo povezavo kmetijstva z gozdarstvom, so marca 1952 ustanovili eno državno gospodarsko podjetje v republiški gospodarski upravi »Kmetijsko – gozdno posestvo Kočevje« (KGP Kočevje).⁷⁸ Celotno posestvo je konec 50. let merilo 45.343 ha, od tega le 8,3 % obdelovalnih površin. Kot druga podjetja na Kočevskem, je tudi ono prešlo več stopenj razvoja in preureditev ter dosegalo več ali manj pomembne proizvodne uspehe. Ko je v začetku 1. 1953 vlada LRS ustanovila Državno posestvo Snežnik Kočevska Reka, sta z večino kmetijskih in gozdnih zemljišč v družbeni lasti gospodarili KGP Kočevje in Državno posestvo Snežnik, v manjšem obsegu pa na novomeškem in črnomaljskem delu območja še KGP Novo mesto in kmetijska zadruga Črnomelj.

Zasebni kmetijski sektor

Zasebni kmetijski sektor na Kočevskem je bil maloštevilen. Označevala sta ga razkosačnost in lastninska razdrobljenost zemljišč. Svoje je pripomogla tudi starostna sestava kmečkega prebivalstva, saj je delež ljudi, starejših od 60 let, že presegal petino. K slabemu položaju zasebnega kmetijstva so pripomogli tudi drugi vzroki: neugodne naravne razmere, oddaljenost od industrijskih središč, nejasna agrarna politika, razslojevanje kmečkega prebivalstva in izpraznitev kmečkega območja z odselitvijo večinskega prebivalstva ter nadaljnje praznjenje kmetijskih območij. V kmetijski pridelavi je zato glavno vlogo imelo državno kmetijsko posestvo. Oblast je s pozitivnimi podatki o gospodarjenju KGP Kočevje in posestva Snežnik, dokazovala velike prednosti velikih socialističnih posestev nad malimi individualnimi. To je utemeljevala s tem, da državni sektor z manjšim številom zaposlenih obdeluje večje površine. Pri tem pa so zanemarili podatke o neobdelanosti, slabi organizaciji, nezadovoljstvu, privilegiriranosti državnega sektorja. Tako so zaradi pomanjkanja delovne sile raje pustili, da so ostale površine nepokošene, kot pa da bi oddali košnjo v polovično izkoriščanje zasebnikom, kar so predlagali pristojni v okraju.⁷⁹ Zaradi spremenjene lastninske sestave po 2. svetovni vojni je v okraju Kočevje izrazito prevladoval tako imenovani socialistični sektor lastništva. Razmerje med zasebnim in državnim lastništvom je bilo na obravnavanem območju kar 1 : 10.

⁷⁶ ZAL, OLO Kočevje, šk. 15, o. 440, Ekspeze uprave državnega posestva Kočevje za skupščino OLO Kočevje, na dan 11. 5. 1947.

⁷⁷ ARS-I, CK ZKS, f. 140, Poročilo OK KPS Kočevje, 28. 9. 1952.

⁷⁸ ARS, VRS, šk. 954, o. 274, Odločba vlade LRS št. II 274/1–52 o ustanovitvi državnega gospodarskega podjetja v republiški gospodarski upravi »Kmetijsko – gozdarsko posestvo Kočevje«, 14. 3. 1952.

⁷⁹ ARS-I, CK ZKS, f. 200, Poročilo konference OK KPS Kočevje, 1. 1956; f. 116, Poročilo sekretarja OK KPS Kočevje Rudolfa Klariča za konferenco OK KPS Kočevje, 5. 8. 1951., f. 178, Zapisnik okrajne konference ZK Kočevje, 12. 3. 1954.

Leta 1960 je bilo na Kočevskem 1142 kmetijskih gospodarstev, ki so imela skupaj le 3959 hektarjev površin, medtem ko so imeli kočevski Nemci pred izselitvijo 3007 kmečkih gospodarstev v skupni izmeri 47.529 hektarjev, kar 60 % vseh gospodarstev pa je bilo večjih od deset hektarjev. Uvajanje socialističnega gospodarstva je privedlo do tega, da je bilo kar 71 % kmetov brez posestva (v Sloveniji 10 %).⁸⁰ Opremljenost kmetij je bila slaba. Plug je imelo komaj vsako peto gospodarstvo, električna luč je svetila na 976 kmetijah. Od sedemnajstih naselij, ki takrat niso imela elektrike, je tretjina v naslednjih letih opustela. Le vsaka četrta kmetija je imela delovno živino.⁸¹

Kmečke obdelovalne zadruge

V začetku zamišljene množične individualne kolonizacije na Kočevskem niso uresničili. Od jeseni 1946, predvsem pa od pomladi 1947, ko so sprejeli načrt za ureditev kmetijskega gospodarstva na Kočevskem, so oblasti pogojevale kolonizacijo z ustanavljanjem kmečkih delovnih zadrug. Predvideli so ustanovitev trinajstih kmetijskih obdelovalnih zadrug s 165 družinami, predvsem v okolici Kočevja.⁸² V vaseh, kjer zadrug niso načrtovali, pa kolonizacije sploh ne bi izvajali.⁸³ Članstvo oziroma vstop v zadrugo je bil za koloniste pogoj za naselitev. Prvotne koloniste (predvsem v Črmošnjicah, Gotenici, Polomu in Nemški Loki), ki so se naselili v letih 1945 in 1946, so želeli včlaniti v kmečke obdelovalne zadruge oziroma v državna posestva, kar jim je večinoma tudi uspelo. Od predvidenih zadrug so ustanovili le četrtno. Konec leta 1948 so imele vse tri kmečke obdelovalne zadruge na nekdanjem jezikovnem območju (Livold, Kočevska Reka, Nemška Loka) 2283 hektarjev zemlje (2,9 % obravnavanega območja) in so štejele 72 družin.⁸⁴ V primerjavi s slovenskim povprečjem so bile zadruge na Kočevskem večje.⁸⁵ Vse tri v letih 1946 in 1947 ustanovljene zadruge na obravnavanem območju so nastale iz državne zemlje, ki je bila prej last kočevskih Nemcev ter so naseljenci avtomatično prešli v »socialistični sektor«.⁸⁶ Na obravnavanem območju okraja Črnomelj in Novo mesto so marca in aprila 1949 ustanovili še kmečko obdelovalno zadrugo v Poljanah⁸⁷ in kmetijsko delavsko zadrugo Stražnji Vrh. Članstvo oz. vstop v zadrugo pa je bil za koloniste pogoj za naselitev. Vendar kolonisti, naseljeni v okviru ustanavljanja kmečko-obdelovalnih zadrug na Kočevskem, zemlje niso dobili v last. Tudi ohišnice so obdelovali na podlagi najemne pogodbe. Takšni pogoji so odvrčali ljudi za naselitev in vključevanje v zadrugo. Gospodarjenje v KDZ je temeljilo na skupnem delu po brigadnem

⁸⁰ *Popis stanovništva 1961*, Knjiga XV, Poljoprivredno stanovništvo. Rezultati za naselja, Beograd 1966.

⁸¹ *Popis poljoprivrede 1960*. Knjiga I. Osnovni podatki individualnih gazdinstva po naseljih, Beograd 1964.

⁸² Kmetijsko obdelovalne zadruge z predvidenim številom družin: Kočevska Reka 15, Novi Lazi 15, Slovenska vas 8, Stara Cerkev in Konca vas 15, Gorenje 10, Breg in Mlaka 10, Željne in Klinja vas 15, Šalka vas 10, Dolga vas 10, Livold 20, Črni Potok in Zajčje Polje 15, Mozelj 10, Koprivnik 15.

⁸³ ZAL, OLO Kočevje, Načrt dela pri kolonizaciji, štev. 178/1, 14. 3. 1947, glej tudi Zdenko Čepič: *Agrarna reforma v Sloveniji*, Ljubljana 1992, str. 402.

⁸⁴ ARS-I, CK ZKS, f. 69, m. OK KPS Kočevje, Analiza okraja Kočevje, 30. 6. 1949.

⁸⁵ ARS-I, CK KPS, šk. 28, 1. Zbor zadrugnikov Slovenije, 7. 1. 1950.

⁸⁶ Le pol odstotka zemljišč so v zadrugo vložili kmetje, 1,5 % pa je bilo vaše zemlje ali pa je bila zemlja v najemu. Zadrugi v Livoldu in Nemški Loki sta prejeli zemljo samo iz zemljiškega sklada, le v Kočevski Reki so bili manjši deli zemljišč v lasti kmetov, v najemu ali pa od vaše skupnosti. Vse tri zadruge so z izjemo nekaj poškodovanih hiš bile brez vsakršne opreme, zaradi česar so bile potrebne velike naložbe in je bila življenjska raven zadrugnikov razmeroma nizka.

⁸⁷ ARS-I, CK ZKS, f. 95, Analiza zbora KDZ Poljane, 7. 3. 1950; ARS, MPo, f. 1, vpis kmetijske zadruge v Poljanah v zadrugni register, 25. 2. 1949.

(skupinskem) sistemu in normah ter na skupnih proizvodnih sredstvih. Skupaj je na Kočevskem bilo 5 kmečko-obdelovalnih zadrug s 393 zadružniki.⁸⁸

Težave pri skupni obdelavi zemlje, preskrbi, predvsem z obutvijo in tekstilom, težave z nastanitvijo, nesoglasja med zadružniki glede velikosti ohišnic, pomanjkanje živega in mrtvega inventarja, odvzem gozdnih površin zadrugam l. 1951, so imele za posledico, da so delovne zadruge na Kočevskem v razvoju zelo zaostajale kar je vodilo v njihovo ukinitve. Okrajne izvršene oblasti so dušile pobudo in moralo zadrug, predvsem v primerih ob dodelitvah pašnikov, podelitvah invalidnin, šolnin, reševanju stanovanjskih problemov, elektrifikaciji, zdravljenju, nepravilnem kaznovanju itd. Vse pogostejši so bili izstopi iz zadrug. Oblasti so narekivale odpuščanje članov zadrug, ki so se zaposlili v drugih podjetjih in naročale podjetjem, da naj ne zaposlujejo ljudi, ki so nepravilno izstopili iz zadrug.⁸⁹ V začetku 50. let je bil položaj v teh zadrugah v primerjavi z zasebnim sektorjem veliko težji, dohodki zadružnikov so bili nekajkrat manjši od obrtnikov. Zato so iskali delo drugod in niso nasprotovali vključitvi v državno posestvo, kjer so bili zagotovljeni mesečni prejemki. Zadruga v Kočevskih Poljanah je bila v začetku l. 1950 »tik pred razsulom«, saj ni imela jasne prihodnosti.⁹⁰ Ukinili so jo 1952. leta.⁹¹ Poleti 1952 so kmetijskemu državnemu posestvu priključili zadrugo v Livoldu, zadrugo v Kočevski Reki pa so priključili ekonomiji Borovec.⁹² Zadruga v Nemški Loki je nekaj časa še obstajala, zadruga na Stražnjem Vrhju pa je obstajala do ukinitve l. 1955.

Gozdarstvo

Razlaščene in zaplenjene gozdne površine so bile po vojni nacionalizirane, izločene so bile iz zemljiškega sklada in niso bile namenjene razdeljevanju. Postale je državna last, s katerimi so upravljale državne gozdne uprave (in njim podrejena oskrbnišтва) v Straži, Ribnici, Kočevju in Črnomlju. Kočevske gozdove so delili v tri vrste: *urejeni gozdovi*, ki so se izkoriščali na podlagi gozdnogospodarskih načrtov (gozdovi kneza Auersperga); *zasebni gozdovi* posestnikov, kočevskih Nemcev, t. i. *pašniški gozdovi*, ki so zrasli na površinah, ki so bile v katastru najprej vpisane kot pašniki in so se v ta namen tudi uporabljali. Velik del pa se jih je zaradi zanemarjenega gospodarjenja začel spreminjati v gozd. Urejeni gozdovi so ostali pod državno upravo. Priključili so jim bivše zasebne gozdove kočevskih Nemcev, ki so mejili na nekdanje veleposestniške gozdove in tiste, ki z njimi niso bili povezani, a so v višjih legah predstavljali večje komplekse. Vse druge gozdne površine zaplenjenih in razlaščenih zasebnih gozdov so dali v upravo okrajnim in krajevnim ljudskim odborom. T. i. pašniške gozdove so nameravali vrniti prvotnemu namenu, razen tam, kjer so se ti že spremenili v prave gozdove. Zaradi zelo slabe donosnosti poljedelskih površin ter nezmožnosti živinoreje zaradi visoke lege so kmetijska zemljišča okrog nekaterih vasi v celoti prepustili zaraščanju.⁹³ Prostrani kočevski gozdovi so Kočevski pomenili močno gospodarsko podlago ter omogočali zaposlitev v gozdarstvu, in to mnogo bolj od slovenskega povprečja. Od 5405 zaposlenih oz.

⁸⁸ ARS-I, CK ZKS, f. 21, Poročilo komisije o stanju v kmetijsko obdelovalnih zadrugah okrajev Kočevje in Črnomelj, 5. 8. 1949.

⁸⁹ ZAL, OLO Kočevje, o. 1088, Zapisnik seje OILO, 22. 10. 1951.

⁹⁰ ARS-I, CK KPS, f. 28, Poročila s terena, 3. 1. 1950.

⁹¹ ARS-I, CK ZKS, f. 143.

⁹² ARS-I, CK ZKS, f. 140, Poročilo OK KPS Kočevje, 28. 9. 1952.

⁹³ ZAL, OLO Kočevje, šk. 15. o. 451, Načrt za ureditev kmetijskega gospodarstva na Kočevskem.

aktivnih prebivalcev nekdanjega jezikovnega območja na Kočevskem leta 1953, jih je bilo v gozdarstvu zaposlenih 458 oz. 8,5 %, v Sloveniji pa le 1,4 %.⁹⁴

Spremembe, ki jih je Kočevska doživela, so povzročile proces ponovne prevlade gozda, ki je deželo hitro spremenila v bistveno drugačno krajino. Zaraščanje gozda je bilo povezano najprej z izselitvijo prebivalstva in z odločitvijo v prvih povojnih letih, da obsežna nenaseljena območja nimajo možnosti obnove in zato niso primerna za ponovno naselitev. Po natančnih raziskavah so ugotovili, da je gozd od konca prejšnjega stoletja do začetka 70. let 20. stoletja pridobil nazaj več kot 300 kvadratnih kilometrov, kar je več kot tretjina celotne površine obravnavanega območja. Ob takšni spremembi je Kočevska dosegla najvišji delež gozdnatosti na Slovenskem.⁹⁵

S u m m a r y

Economy of Kočevsko in the First Decade after the Second World War

Mitja Ferenc

In 1941, the majority of the population living in the region of Kočevsko suddenly departed. The departure of the Germans, who represented the majority in this area, the ravages of war, and the post-war decline and systematic destruction, had dire impact upon the once well-developed region. By the end of the war, one half of 176 settlements in the area had been abandoned, and most were not settled again. Almost two thirds of the houses had been damaged or fully destroyed, which is almost once more than the Slovene average. After the war, only a third – roughly 6500 – of the residents remained. The few industrial plants in Kočevsko had been destroyed or badly damaged.

During the period of reconstruction not much thought had been given to the possible repair of the almost totally destroyed villages situated in remote spots such as Kočevski Rog; there had been more than enough work in the damaged villages in the valleys. 1945 and 1946 restoration plans envisaged solely the renovation of the villages that had been only partly damaged, still inhabited, and as close to traffic routes if possible. During the following years, when industrialization lured the rural population to the cities that needed industry workers, nobody thought about the totally destroyed villages of Kočevsko. Thousands and thousands of burned-down buildings disintegrated into piles of stones. During this period, the vast abandoned fields had been used only for haymaking. Tracts of land were temporarily leased to individual farmers and neighboring district or local people's committees. Everybody was waiting for the colonization plan to be put into effect. With the exception of fruit picking in the abandoned villages of Kočevsko there was no economic activity there, and during the initial years after the war the expansive stretches of land remained uncultivated.

Although initially planned for inner colonization the abandoned parts of Kočevsko remained unsettled when the land reform was put into practice. The Ministry of Agriculture established that the area was not suitable for individual settlement. The plans to colonize the land formerly owned by the Germans, however, were realized, but instead of starting with individual colonization the authorities proceeded to set up state-owned agricultural cooperatives and a large state-owned farming complex. The only available jobs were either on the farming complex or in forestry. Unlike in other parts of Slovenia, colonizers had only been able to receive usufruct land. This was because Kočevsko had been intended for the construction of extensive socialist agricultural farms. Moreover, individual colonization of the

⁹⁴ *Popis stanovništva 1953*, Knjiga XIV, Osnovni podaci o stanovništvu. Podaci za naselja prema upravnoj podeli u 1953 godini, Beograd 1960.

⁹⁵ Milan Ciglar: *Raziskave o posledicah izpraznitve gozdne kulturne krajine, prikazane na primeru Kočevske*. Doktorska naloga na gozdarski fakulteti Albert-Ludwigove univerze v Freiburgu, Breisgau, ZRN, Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo pri Biotehniški fakulteti v Ljubljani, Strokovna in znanstvena dela, 64, Ljubljana 1978; isti: Propad in ponovno porajanje kulturne krajine na Kočevskem. *Varstvo narave*, 7/1973, str. 5–24.

totally ruined villages and already partly damaged farming land would not have been possible without substantial pecuniary aid from the state.

Constant shortage of workers was one of the major concerns in the renovation of Kočevsko and in setting up socialist economy in the region. Since the initial plan of colonization was first postponed and later finally abandoned, expansive areas remained unsettled. Unsuitable work and life conditions caused a shortage of workers on the state-owned farming complex as well as in the state forestry administration. The authorities tried to solve this problem in a number of ways: by bringing in the prisoners of war, the so-called returnees, seasonal workers, released prisoners of war, convicts from penal camps, and youth work brigades members, by enlisting work force from other regions of Slovenia, other Yugoslav republics, or abroad, by forced colonization, by seasonal exchange of forest and agricultural areas workers, etc.

The departure of the German population from Kočevsko and the ravages of war strongly altered political and economic circumstances in that area. The vacated areas offered the possibility of a total economic restructure. Aside from a mine and several textile factories Kočevsko had had very little industrial tradition, all of it concentrated in the town of Kočevje. During the first Five-Year Plan the principal objectives in the district of Kočevje were industrialization and electrification.

After the Second War, the principal economic activity in Kočevsko was the development of state and cooperative economy. The area differed from others mainly in that it was very sparsely settled, with the property that was "mainly of socialistic character." Economic plans thus had to be tailored to different standards. Since until 1965 the local coalmine was the strongest industrial enterprise in the area the principal economic sector was the mining industry, followed by agriculture, forestry, and timber industry. The leading agricultural activity was cattle breeding, followed by fruit growing; if cultivated at all, the land served only to acquire fodder for the cattle. Of relative importance were textile and building industries; tourism, trade, and commerce were of lesser importance.

Even more than before the Second World War, the industry concentrated in Kočevje whose population was more than one third of the total population of the Kočevsko region. The town's need for industrial workers spurred the growth of other places in its vicinity. Kočevje grew into a distinctly industrial, working-class town with schools and work opportunities. For several years after the war, its untidy streets and ruins, and especially the town center that had been mostly destroyed by bombs and fierce fighting, still bore witness to the devastation during the war. Even though a large part of post-war investments had been allotted for its repair these had not been well-planned and carried out, which explains why the standard of living was so low in Kočevsko. These mistakes had to be corrected in later years.

The confiscated land with its destroyed and burnt-down villages had to be prepared for cultivation. According to the 1947 plan by the Ministry of Agriculture and Forestry extensive confiscated areas were destined for cattle breeding and for the purposes of the state farming complex in Kočevje, which was the strongest economic establishment in the region. During its initial years, the living conditions of its employees were extremely harsh. Since the beginning of 1953, when the government of the People's Republic of Slovenia founded the Snežnik Kočevska Reka State Farm, most of the agricultural land and forests had been managed by KGP Kočevje and the Snežnik State Farm, and, to a lesser degree, by KGP Novo mesto and the Črnomelj Agricultural Cooperative.

The private sector of Kočevsko was scarce, with fragmented plots of land. The life of farmers who owned their land was far from easy. Mostly elderly, they lived in harsh living conditions far from industrial centers, in areas that were almost deserted and from which even the remaining few inhabitants were leaving for towns. They were further handicapped by the vague agricultural policy of the state and could hardly compete with the state farming complex. In 1960, Kočevsko had 1142 private farms with a total of mere 3959 hectares of land. By presenting the positive results of agricultural operation on state farms the state wished to demonstrate their profitability over with small, privately-owned farms.

Instead of the thirteen originally planned agricultural cooperatives the state set up only five, with a total of 393 members. The settlers who had been brought to the area during the period of establishing these cooperatives were not given the land in permanent possession but were only tenant farmers. At the beginning of the 1950's the situation of the members of the cooperatives was far less advantageous when compared to the private sector. Their income was several times smaller than the income of trades-

men. Because of this, members of the cooperatives did not object if their land was annexed to the state farming complex where steady monthly wages ensured a better livelihood.

On the other hand, the vast forests of Kočevsko represented a strong economic basis and ensured employment in forestry more than in other areas of Slovenia. This was the area that in Slovenia experienced the greatest changes in the structure of land ownership. With the introduction of socialist economy privately-owned land was greatly reduced. Land confiscation, replacement, annexation of adjacent lands, colonization, overgrowing of pastures and grassland, and in some places even fields, all of these greatly changed the outlook of the area. In the course of the 20th century, forests reclaimed over 300 square kilometers of arable land, which is more than one third of the entire area of Kočevsko.

Šolska kronika

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.